

Kansen voor persoonsvorming

Lezing studiemiddag NKSR, 20 september 2018

Juliëtte van Deursen-Vreeburg

j.vandeursenvreeburg@fontys.nl

Introductie

(Sheet 2)

Allereerst wil ik de NKSR hartelijk bedanken voor de uitnodiging om op deze studiemiddag een lezing te geven.

De afgelopen jaren ben ik als lerarenopleider voor het vak Godsdienst-levensbeschouwing, eerst bij Inholland, nu bij FHTL en TST, bezig geweest met thema's als de multiculturele samenleving, interreligieus leren, interreligieuze dialoog en dat in het kader van de katholieke schoolidentiteit en het vak Godsdienst-Levensbeschouwing. Momenteel werk ik aan een proefschrift over contemplatieve pedagogiek in het voortgezet onderwijs. Ik put vandaag qua voorbeelden en taalgebruik vooral uit het voortgezet onderwijs, maar veel aspecten van mijn verhaal zijn ook van betekenis voor het katholiek basisonderwijs.

In mijn lezing van vandaag wil ik het hebben over het begrip persoonsvorming (wat bedoelen we daar eigenlijk mee?) en over de vraag hoe de interculturele en interreligieuze dialoog tussen kinderen, leerlingen en docenten op de katholieke school kan bijdragen aan deze persoonsvorming. Daarbij ga ik niet voorbij aan de lastige en pijnlijke aspecten van deze dialoog. Ook zal ik ingaan op de vraag 'hoe dan?': wat kan de katholieke school doen om deze interculturele en interreligieuze ontmoeting vruchtbaar te laten plaatsvinden?

Zoals jullie allemaal weten is het katholiek onderwijs in Nederland, en niet alleen daar, de afgelopen decennia ingrijpend veranderd. Onderwijs voor en door katholieken bestaat allang niet meer. Katholiek onderwijs staat open voor iedereen die de christelijke grondslag van de school respecteert, ongeacht afkomst, godsdienst of levensovertuiging. De katholieke scholen zijn multicultureel en multireligieus geworden en worden bezocht door veel leerlingen die niet in een religieuze traditie zijn opgevoed. De katholieke school wordt kortom gekenmerkt door secularisatie of multiculturaliteit of beide.

Ondanks het feit dat dit al sinds lange tijd de situatie van het katholiek onderwijs is, blijft het een zoektocht naar de manieren waarop de katholieke school in deze nieuwe context de identiteit vorm kan geven. Er zijn gelukkig veel katholieke scholen die daar op een inspirerende manier werk van maken.

In het katholiek denken over onderwijs wordt sterk de nadruk gelegd op de school als pedagogische en educatieve *gemeenschap* én op de ontwikkeling van iedere

leerling. Dat betekent dat de culturele en religieuze diversiteit die we aantreffen onder leerlingen vanzelfsprekend om een antwoord vraagt: Hoe kunnen we met al deze verschillen een veilige en stimulerende gemeenschap vormen waarin alle leerlingen zich kunnen ontwikkelen en van elkaar kunnen leren? Hoe kan katholiek onderwijs dienstbaar zijn aan de samenleving?

De gemeenschap van de school is één van de weinige plaatsen in de maatschappij waarin mensen van verschillende achtergronden elkaar kunnen ontmoeten en van elkaar kunnen leren- tegen de stroom van individualisering en hokjes-denken in.

In gesprekken die ik voer over katholieke schoolidentiteit hoor ik jammer genoeg vaak de volgende zinnen terugkomen. (sheet 3) Ik hoop met deze lezing bij te dragen aan het bijstellen van deze beelden over katholiek onderwijs.

We zijn van oudsher een katholieke school, **maar** ...

Formeel zijn we een katholieke school, **maar** we hebben vooral moslimleerlingen.

We zijn in naam nog katholiek, **maar** we doen er weinig aan.

Van oorsprong zijn we een school met christelijke wortels, **maar** we zijn inmiddels uitgegroeid tot een school waar plek is voor alle levensbeschouwingen en geloven.

Persoonsvorming

In het katholiek onderwijs heeft altijd de overtuiging geleefd dat onderwijs méér is dan het aanleren van kennis en vaardigheden met het oog op het toekomstige beroep.

De vorming van de persoon (karaktervorming/ waardengericht opvoeden/ morele educatie) is van oudsher een van de belangrijkste doelen van het katholiek onderwijs. Onderwijs voor hoofd, hart en handen vanuit de waarden van de sociale leer van de Kerk. Waarden zoals: de waardigheid van iedere mens, het belang van de school als sociale gemeenschap, solidariteit met anderen binnen en buiten de school, het belang van samenwerking met ouders, het streven naar een rechtvaardige wereld met oog voor de kwetsbaren, de godsdienstvrijheid en gewetensvrijheid van ieder mens.

Of, in de woorden van Anselm Grün (sheet 4):

*'De school moet zich weren tegen de opslokkende tendensen van de economie en de totalitaire tendensen van de maatschappij. Zij is een plaats waarin jonge mensen hun **waarde als mens** ervaren, waarin mensen worden **opgeleid en gevormd in plaats van tot kennismachines gemaakt**. De scholen hebben de opdracht het*

humanum te beschermen en jonge mensen de ruimte te geven die zij nodig hebben om hun eigen levensspoor te ontdekken.'

Laten we eerst stil staan bij het begrip 'persoonsvorming'. Een actueel begrip in de hedendaagse wereld van het onderwijs.

De Onderwijsraad, adviesraad voor de regering en de Kamer op het gebied van onderwijsbeleid, publiceerde in 2011 een uitgebreid adviesrapport over de vraag of scholen wel genoeg aandacht besteden aan de vorming van leerlingen. (Het antwoord is 'nee', althans niet bewust genoeg).

De Onderwijsraad doet aanbevelingen, maar geeft geen duidelijk antwoord op de vraag *in welke richting* deze vorming zich zou moeten ontwikkelen en *hoe* scholen hieraan moeten werken. Een lastige opdracht voor de school en de docent. Maar mijns inziens ook een kans voor confessionele scholen om zich *vanuit hun christelijke identiteit* te profileren als scholen die vorming in het algemeen en persoonsvorming in het bijzonder zien als een essentiële educatieve taak. De school als oefenplaats voor het leven.

Het katholiek onderwijs is gericht op vorming van de hele menselijke persoon: hoofd, hart en handen. Doel van het onderwijs is in de katholieke visie de vorming van de hele menselijke persoon gericht op haar uiteindelijke doel én op het welzijn van (toekomstige) gemeenschappen (Gravissimum Educationis). De vraag hoe dit kan worden gerealiseerd in een geseclariseerde en levensbeschouwelijk diverse schoolomgeving is actueel en essentieel.

Sheet 5 : Biesta (Waartoe dient onderwijs? Kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming).

Persoonsvorming (of 'subjectificatie' zoals Gert Biesta het noemt- ik gebruik de term persoonsvorming) is volgens de invloedrijke onderwijspedagoog Biesta *een omvormingsproces* dat vraagt om verdragend onderwijs.

Persoonsvorming is er volgens Biesta op gericht om kinderen en jongeren in contact te brengen met hun eigen vrijheid, om de kracht van de vrijheid te ontdekken en om het verlangen in hen te wekken om zich op een volwassen wijze tot hun eigen vrijheid te verhouden.

Het gaat Biesta dus om vorming tot volwassen vrijheid, mede gericht op goed leven en goed samenleven. Om in de wereld te zijn, zonder te denken dat je zelf het centrum van de wereld bent. Om 'het wekken van het verlangen om op een volwassen manier in de wereld te willen zijn.'

Persoonsvorming is dus niet iets wat je als school aan leerlingen kunt opleggen, maar de school kan er wel ruimte aan bieden en het proces stimuleren en bevorderen.

Document Vaticaan (sheet 6)

In 2013 heeft de Congregatie voor Katholieke Opvoeding een document gepubliceerd over de interculturele en interreligieuze dialoog op katholieke scholen, getiteld '*Educating to intercultural dialogue in Catholic Schools, living in harmony for a civilization of love*'.

In dit document wordt ingegaan op de vraag hoe het katholieke onderwijs om zou moeten gaan met de religieuze en culturele diversiteit op de school. Het biedt zeer goede ingangen om hier verder over na te denken en ik kan jullie zeker aanraden het te lezen. Voor vandaag wil ik enkele gedachten eruit halen die ons verder op weg kunnen helpen.

1. '*It is a fact that today's society has a multicultural make-up, accentuated by globalization.*' Meerdere keren wordt benadrukt dat de diversiteit in samenlevingen is toegenomen de afgelopen decennia. En dat dit *de feitelijke context* is waar we ons in de samenleving en dus ook in de school toe te verhouden hebben. Of we er nu blij mee zijn of terugverlangen naar vroegere tijden of ons zorgen maken over polarisatie en verharding: de feitelijke situatie is zoals die is.
2. Dialoog en ontmoeting tussen leerlingen die uit verschillende culturele en religieuze achtergronden zorgt voor het creëren van wederzijds begrip en het wegnemen van vooroordelen. Het betekent niet dat de eigen identiteit verwatert. Wel zullen deze ontmoetingen vragen om een openheid, om de bereidheid te luisteren die niet kan samengaan met een cultuur die zich opsluit in zichzelf en afsluit voor anderen.

Het is een verantwoordelijkheid van de katholieke school om interculturele dialoog en ontmoeting te stimuleren. Dit komt voort uit de katholieke pedagogische visie op onderwijs: *ieder kind is een persoon*. Het zijn geen 'culturen' of 'religies' die elkaar ontmoeten, maar personen met een bepaalde culturele en religieuze achtergrond. Een menselijke persoon is een 'persoon in gemeenschap en in communicatie'.

Deze christelijke visie op de mens en op de samenleving uitdragen is de primaire taak van het katholieke onderwijs: katholieke onderwijs draait, vanuit de evangelische boodschap, om de menselijke persoon in relatie tot anderen. Dat betekent dat dialoog en ontmoeting de fundamenten zijn. Je zou kunnen zeggen: deze christelijke boodschap is nog nooit zo universeel en fundamenteel geweest als vandaag de dag.

3. Tussen relativisme en fundamentalisme

In dit Vaticaanse document wordt gezocht naar het juiste midden tussen relativisme en fundamentalisme.

De relativistische benadering (alle culturen en religies zijn gelijkwaardig, er is geen waarheid) zorgt enerzijds voor het tolereren en respecteren van

verschillen, maar loopt het risico dat mensen opgesloten worden of zichzelf opsluiten in geïsoleerde hokjes. De culturele en religieuze achtergrond wordt verabsoluteerd: iemand zit in een bepaald hokje en verandering/ transformatie is niet mogelijk. Er vindt geen werkelijke ontmoeting plaats. Groepen bestaan naast elkaar, leven langs elkaar heen, zijn naar binnen gericht als in een culturele gevangenis. (sheet 7, afbeelding)

De interculturele benadering is gebaseerd op een dynamische opvatting over culturen, waarin mensen zich niet opsluiten in hun eigen culturele en/ of religieuze hokje, maar waar ontmoeting wordt gestimuleerd. Ontmoeting die kan leiden tot dialoog, verandering, mogelijk ook conflict. De interculturele benadering betekent dat het ook een opdracht is van de katholieke school om allerlei vormen van fundamentalisme en radicalisering tegen te gaan.

4. Openheid en ruimte voor religie: de verregaande secularisatie in de samenleving en in het katholiek onderwijs zorgt ervoor dat het gevaar dreigt dat de religieuze aspecten van het leven en de religieuze ervaring verdrongen worden tot 'achter de voordeur'.

Existentiële vragen van leerlingen over de bestemming van de mens, over ervaring van God, over gebed: de katholieke school is geroepen daar bewust ruimte en tijd voor te maken. Staan onze scholen open voor religieuze ervaring? Open naar God?

Of in de woorden van Erik Borgman (sheet 8): 'hoe kan de school bevorderen dat leerlingen in contact komen met hun verlangen naar leven in volheid? Hoe kan de school een heilige plaats worden, waar ruimte wordt gemaakt voor de Geest?'

Thomas Merton (sheet 9)

'Education understood to involve formation and the whole person implies an effort to foster an increased openness, attentiveness, and truthful responsiveness to a deeper reality and a deeper experience of the whole self.'

5. De basis voor dialoog en ontmoeting is de christelijke overtuiging dat wij allemaal door God geschapen zijn. Ondanks alle verschillen zijn we geroepen om elkaar te ontmoeten en om te zoeken naar gemeenschappelijke waarden om zo bij te dragen aan het gemeenschappelijk welzijn, vrede en een rechtvaardige wereld.

Dat kan op verschillende manieren: het is een misverstand dat dialoog alleen gaat over het gesprek tussen mensen. De kerk verstaat onder 'dialoog' ook de dialoog van het leven (samenleven) en de dialoog van het gezamenlijk werk. Een heel breed begrip dus. Ik denk dat 'ontmoeting' een beter woord is dat minder verwarring oproept.

Voor het onderwijs betekent interculturele ontmoeting: samen werken en leren, vriendschappen opbouwen, bij elkaar thuis over de vloer komen, gesprekken voeren over wat je ten diepste beweegt en motiveert, spreken over grote woorden als God, liefde, geloof en roeping. Doel van de interculturele ontmoeting is het opbouwen van een 'beschaving van liefde', waarin leerlingen en docenten ondanks verschillen in religieuze en culturele achtergrond, goed kunnen samenwerken aan een menselijke gemeenschap.

6. Persoonsvorming: *'Dialogue is very important for our own maturity, because in confronting another person, confronting other cultures, and also confronting other religions in the right way, we grow; we develop and mature.'* (sheet 10, paus Franciscus). Ook hier zien we, net als bij Biesta, de nadruk op het contact met de wereld om ons heen om volwassen te kunnen worden. Echte ontmoeting tussen jongeren leidt ertoe dat vooroordelen en gevoelens van vreemdheid en angst overwonnen kunnen worden.

De katholieke school kan niet neutraal zijn, maar stelt de morele vorming van de leerlingen centraal in het onderwijs. Iedere leerling moet zich in een klimaat van openheid en dialoog ten volle kunnen ontwikkelen: moreel, fysiek, intellectueel, creatief.

Idealen en werkelijkheid (sheet 11)

Ja, jullie denken nu misschien: dat klinkt mooi allemaal, maar de kloof met de schoolpraktijk van alledag is wel erg groot. Waar komt dit nu door?

Allereerst is er menselijke neiging tot hokjesdenken. Intuïtief plakken we etiketten op ervaringen, mensen. Dat is algemeen menselijk, maar zijn we ons er van bewust? Vragen we ons af of deze etiketten op waarheid berusten? Wat weten we eigenlijk van de ander?

Dat betekent ook dat een schoolcultuur gebaseerd op dialoog en ontmoeting niet vanzelf ontstaan als je leerlingen maar bij elkaar in de klas zet. Hier moet vanuit de pedagogiek en didactiek bewust aan worden gewerkt. Dat betekent dat docenten hier ook achter staan en weten hoe ze hier in de praktijk van alledag vorm aan kunnen geven.

Vervolgens is het goed dat we ons realiseren dat dialoog en ontmoeting ook pijnlijk kunnen zijn en moeizaam kunnen verlopen. Ik heb dat zelf ook meerdere keren ervaren toen ik les gaf aan religieus gemengde groepen studenten: de verschillen waren soms groot en dat kon pijn doen. Het is niet gemakkelijk om bruggen te slaan en de eigen emoties wel te voelen, maar niet als maatstaf te nemen.

Elke docent op een school met een grote diversiteit weet hoe lastig het kan zijn om op een goede manier les te geven over thema's als man-vrouw-verschillen, seksualiteit, radicalisering, de kwestie Israël- Palestina, kolonialisme, de holocaust,

racisme en discriminatie, antisemitisme, beeldvorming rond de islam, godsdienstvrijheid, plaats van religie in de samenleving etc. etc.

Met andere woorden: onderschat niet (ook) de pijn, de verwarring en de kwetsbaarheid van de dialoog. De risico's op conflicten en scherpe discussies zijn levensgroot, zeker in een klas met pubers die toch al niet bekend staan om hun vermogen genuanceerd te denken en bovendien bezig zijn met het opbouwen van een eigen identiteit en het zoeken van veiligheid in een vriendengroep. We moeten af van het oppervlakkige en soms naïef-optimistische geloof in een gemakkelijke dialoog. En toch ... doorzetten en kleine stappen blijven nemen. Juist de lastige onderwerpen en moeilijke situaties kunnen we zien als mogelijkheden voor leerlingen om te groeien in hun persoonlijke ontwikkeling: de school als echte oefenplaats voor het leren samen leven. Katholieke scholen zouden hun successen en ervaringen op dit gebied meer met elkaar moeten delen. Tegen de stroom van de maatschappelijke tendens in, waarin de neiging bestaat om je terug te trekken in je eigen 'bubbel'. Tegen de stroom in van polarisatie en zwart-wit denken. Vanuit geloof, hoop en liefde.

De eerste voorwaarde voor een zinvolle interculturele dialoog is openheid, nieuwsgierigheid, de bereidheid om te luisteren én de bereidheid om iets van jezelf te laten zien aan de ander. In de wisselwerking tussen het eigen verhaal en het verhaal van de ander, gebeurt heel veel en kunnen veel emoties worden opgeroepen. De ontmoeting met de ander kan confronterend zijn. Het kan vragen oproepen over de manier waarop je zelf in het leven staat en welke waarden belangrijk voor je zijn. Voor een zinvolle dialoog in de klas is de rol van de docent cruciaal. Kennis en ervaring over hoe je een kwetsbaar gesprek kunt begeleiden is noodzakelijk. Hoe voorkom je polarisatie? Hoe zorg je ervoor dat de sfeer veilig blijft? Welke werkvormen kun je daarvoor inzetten?

Bij het vak Godsdienst-levensbeschouwing is de afgelopen decennia veel ervaring opgedaan met het omgaan met een religieus en cultureel diverse schoolklas. Het vak christelijke godsdienst of catechese heeft zich op de meeste scholen ontwikkeld van een vak gericht op geloofsopvoeding binnen de protestants-christelijke of katholieke zuil naar een breed, vormend vak gericht op alle leerlingen. In dit vak wordt gewerkt aan kennisdoelen, maar ook aan vormingsdoelen gericht op het nadenken over existentiële en morele vraagstukken en op het ontwikkelen van een eigen levensvisie. De leerling wordt uitgedaagd om zich als een pelgrim op zijn of haar levenspad te begeven.

De docenten Godsdienst-Levensbeschouwing worden voor deze zinvolle taak opgeleid. Enkele voorbeelden uit een opdracht van onze derdejaars studenten voor de lerarenopleiding. Ik heb ze gevraagd hun visie op het vak te verwoorden.

Citaten student bachelor docent Religie-Levensbeschouwing FHTL: (sheets 12, 13 en 14)

“Bij de meeste middelbare schoolvakken is er erg weinig ruimte om stil te staan bij het ontwikkelen van de eigen identiteit. Behalve bij het vak godsdienst/levensbeschouwing. Dit vak heeft vanwege diens aard de unieke kans de

leerlingen veel met hun eigen identiteit bezig te laten zijn en hen hierop te laten reflecteren.”

“Een docent levensbeschouwing moet in staat zijn om een veilige sfeer te creëren. Dit is van belang omdat er vaak emotionele thema's besproken kunnen worden. Niet alleen moet de klas veilig zijn om een goede werksfeer te bewerkstelligen. Maar er moet ook ruimte zijn voor iedereen om zichzelf te kunnen uiten.”

“Als docent levensbeschouwing ben je in staat een brug te slaan tussen de leerling en de rest van de wereld. Een wereld vol mensen met verschillende geloven en achtergronden. Je leert de leerling zichzelf in de context van de wereld te plaatsen. Door middel van reflectie en het laten beleven van iets heiligs kom je op een nieuw terrein voor de leerling. En dat is een voorrecht dat een docent levensbeschouwing heeft.”

Verus heeft onlangs een onderzoek gedaan onder docenten GL in Nederland. Ik citeer: “Geconcludeerd kan worden dat rk scholen hun lessen GL concentreren op de leerjaren 1, 2 en 4, terwijl de pc scholen veel vaker de lessen gelijkmatig verdelen over alle leerjaren. Een tweede conclusie is dat rk scholen veel minder lessen aanbieden in het vmbo dan pc scholen.”

En verder, ik citeer: “Zo'n 30% van de docenten GL is (helemaal) niet tevreden over het totaal aantal uren dat voor GL beschikbaar is. Daarbij geldt dat docenten op rk scholen duidelijk meer ontevreden zijn dan docenten op pc scholen.”

De interculturele dialoog is een opdracht voor de hele katholieke schoolgemeenschap, bij alle vakken en schoolactiviteiten. Sommige vakken lenen zich meer voor het bewust en intensief werken aan de persoonsvorming van leerlingen door dialoog. Ik denk dan met name aan het vak godsdienst-levensbeschouwing, maar ook aan geschiedenis, maatschappijleer. Deze docenten zijn er voor opgeleid om op een pedagogisch en didactisch verantwoorde manier te dialogiseren met leerlingen. Dat vraagt van de katholieke school dus een bewuste keuze om hier tijd en ruimte voor te maken: het vraagt om keuzes in het curriculum.

Tot slot (sheet 15): het is mijns inziens ook goed om te blijven nadenken over de vraag hoe we ruimte kunnen maken voor bezinning en stilte in de katholieke school. Stilte is een noodzakelijke tegenhanger van de dialoog. Stilte betekent dat niet alles kan worden gezegd en dat niet alle antwoorden binnen ons bereik liggen. Dat er ruimte open moet blijven voor de Geest in ons midden.

Hartelijk dank voor uw aandacht.